

Adams, K., B.J. Koet, & B. Koning (eds.). **Dreams and Spirituality: A Handbook for Ministry, Spiritual Direction and Counselling.**

Norwich: Canterbury Press, 2015. ISBN 9781848257313, 259 pag., £ 25,00.

Menig geestelijk verzorger, werker in de kerk, supervisor of coach komt in het werk cliënten tegen die vertellen over een droom of over hun dromen in het algemeen. Vaak is er een soort verlegenheid bij beide partijen: bij de cliënt om zoiets persoonlijks ter sprake brengen – ‘word ik wel begrepen?’ – en bij de begeleider om erop in te gaan – ‘hoe doe ik recht aan de ervaring, hoe kan ik de ander hierin verstaan en verder helpen?’. Dit boek is een gids om dromen te verstaan in psychologisch, spiritueel en antropologisch perspectief. Naast wetenschappelijke en praktische verhandelingen komen er nogal wat getuigenissen en verhalen over dromen in het leven van mensen aan bod in zogenaamde ‘interludia’. Die zijn zo goed gekozen dat de lezer vanzelf weer verder leest of ook terugleest.

De meer discursieve bijdragen zijn opgedeeld in drie delen. Het eerste deel beschrijft dromen vanuit een systematisch-wetenschappelijk gezichtspunt. Zo nemen dromen in de Bijbelse openbaring een bijzondere plaats in, beschrijft bijbelwetenschapper Bart Koet. Cultureel-antropoloog Charles Laughlin laat de universaliteit van dromen in cross-cultureel perspectief zien, met zowel de

verrijkende als de destructieve bejegening ervan. Zijn korte vermelding van transpersoonlijk dromen vormt een mooie overgang naar een neuropsychologische benadering van dromen door Robert Hoss, met veel aandacht voor de rol van emoties in het droomproces. Zijn bijdrage biedt meteen interessante vragen om dromen van mensen te exploreren. Uitermate toepasbaar – voor therapie en counseling – is ook de bijdrage van Marc Hebbrecht om de betekenis van dromen na te gaan, waarbij deze auteur vooral een psychoanalytisch gezichtspunt hanteert om de ‘grote’ en de ‘kleine’ dromen te helpen analyseren. Over het tweede deel wordt aangekondigd dat het dromen expliciet vanuit een religieus perspectief beschouwt en dat klopt ook, afgezien van een bijdrage uit de zogenaamde psychosystemische theorie. Barbara Koning beschrijft de variatie in uitingsvormen van dromen vanuit godsdienstpsychologisch perspectief; vanuit haar ‘werken met dromen’ in haar Centrum voor Dromen en Welzijn bepleit zij een positieve bejegening van dromen door pastoraal begeleiders. Een volgende bekende Nederlandstalige auteur van de bundel, Annemarie Korte, biedt de eerste empirische bijdrage, het verslag van een onderzoek over een KRO-uitzending ‘Wonderen bestaan’; daarbij wordt ook het secularisatie- en het genderperspectief betrokken. Een ronduit positieve visie op dromen bieden Graham en Creaven, de auteurs met de psychosystemische achtergrond; zij pleiten ervoor om dromen voorbij het

gezichtspunt van het individu als een bron van creativiteit in wederkerige relaties, in de cultuur en in pastorale psychotherapie te bekijken. Bart Koet is de enige auteur met meerdere bijdragen, de tweede gaat over de dromen in de Talmoed. Amira Mittelmaier legt de psychoanalytische visie op dromen naast de visie die we in de islam aantreffen – soms is die bejegening meer sceptisch, soms meer open (net zoals in de christelijke traditie). Het derde deel gaat helemaal op aan voorbeelden over het werken met dromen in diverse contexten: de pastorale praktijk in de kerk, de geestelijke begeleiding in de katholieke traditie, in het werk met kinderen en jongeren, het ziekenhuis en verpleeghuis, de gevangenis en de context van de supervisie. Dit deel is bij uitstek praktisch van aard, met regelmatig zeer interessante casuïstiek.

Niet alle geestelijk verzorgers in de zorg, bij justitie of defensie komen in hun werk regelmatig met dromen in aanraking. Maar als het gebeurt, is het fijn om een naslagwerk te hebben om op terug te vallen. Inzake de breedte van de scope is het aan te bevelen om in een volgende editie meer aandacht te schenken aan de plaats van dromen in andere religies die veel in Nederland voorkomen, zoals de islam, het hindoeïsme en het boeddhisme. Ook de aandacht voor kinderen en jongeren blijft wat achter, en dit terwijl kinderen vaak meer onbevangen over hun dromen spreken en dromen al langer in speltherapie en begeleiding gehanteerd worden. Maar men kan nu eenmaal

niet alles in een boek kwijt. Wat hier voorligt is meer dan de moeite waard, al is het maar de prikkel om de betekenis van dromen in het eigen leven te exploreren; dat maakt sensitief om dromen in het werk een betekenisvolle plek te geven.

dr. Wim Smeets, Radboudumc,
Nijmegen

Jan van Baardwijk en
René Rosmolen, **Zin in de
ouderdom.**

Skanddalon, Vught 2015.
ISBN 9789492183149, 224
pag., € 24,95.

Zin in de ouderdom? Zelden zie ik mensen handenwrijvend uitzien naar wat de auteurs de derde levensfase noemen, die tussen 65 en 85 jaar. Met pensioen gaan – oké, daarover bestaan meestal vrolijke beelden (tot het pensioen werkelijk aanbreekt en een poosje gaande is). Maar verder kijken naar wat het werkelijk betekent om in deze samenleving niet meer jeugdig te zijn, niet meer middelbaar? Zin in de ouderdom? Nou nee.

Bij *zin* denk ik vooral aan de spanning tussen zinvol en zinloos. Het boek zet dus vooral in op zinvol. Zinvol verwijst hier niet naar een rooskleurige Zwitserleven-ouderdom, gelukkig. Maar ook het inktzwarte lijden dat bij het oud zijn kan horen, blijft vaak buiten beeld. Die derde levensfase, zo betogen de auteurs, zijn extra levensjaren. Het is goed om daar zinvol mee om te gaan. De auteurs, verbonden aan het project 'Onder de

Vijgenboom, ouderen en zinging' willen 'onderweg zijn in de ouderdom niet alleen als lastig beschouwen'. En, zeggen ze, veel ouderen hebben er ook zin in 'om hun eigen weg te zoeken en te gaan bij hun ouder worden', waarbij 'zin- en betekenisgeving een eigen kleur krijgen in de ouderdom' (p. 8).

Ik denk dat *Zin in de ouderdom* vooral voor geestelijk verzorgers die met ouderen werken een handzaam boek is, mede door de praktische insteek. Het boek bestaat uit zes 'vensters op de ouderdom'. Deze vensters verbinden poëzie, spiritualiteit, kunst, filosofie en film met ouderdom en dragen titels als 'over gracieus ouder worden', 'over het levensverhaal' of 'over poëzie en ouderdom'. De opbouw van elk venster is nagenoeg dezelfde. Een mooi zwart-wit portret van een oudere persoon opent het thema, een verdiepende tekst volgt, daarna nog een gefotografeerd portret, en ten slotte volgen suggesties voor gesprek of een korte handreiking voor het opzetten van een reeks bijeenkomsten rondom een thema. Het is eerder een lesboek dan een leesboek. Hoewel de auteurs in de inleiding ook mikken op individuele ouderen (als lezers) die zich willen bezinnen op hun ouder worden, is het boek vooral geschikt voor professionals of vrijwilligers die zich bezighouden met groepswork voor ouderen. De praktische gespreksuggesties, zoals bij de thema's 'innerlijke vrijheid' en 'levensgeheim', heb ik, met veel dank, al in mijn gespreksgroepen kunnen gebruiken. Het venster 'In

welke woorden kan ik wonen? Over spiritualiteit van de ouderdom' is voor iedereen het lezen waard. Hier bieden de auteurs een helder betoog over hoe levensthema's van de ouderdom met spiritualiteit verbonden kunnen worden.

Misschien is het boek te veel een feest van herkenning. Niet alleen qua thematiek, maar ook qua aangereikte middelen. De auteurs werken met beelden (schilderijen en film), levensverhalen, poëzie en levensbeschouwelijke, religieuze en filosofische teksten. De keuze voor de poëzie mist spanning, het zijn de evergreens in geestelijkverzorgingsland die hier op een rij zijn gezet. Weer Koplands *Onder de appelboom* en Herzbergs *Kinderspiegel*. De weinig verrassende keuze die de auteurs maken, geldt grotendeels ook voor de beeldende kunst en de filosofie. Toch valt er soms van een mooi citaat te genieten, zoals van Simone de Beauvoir: 'Ons leven behoudt zijn waarde, zolang we door liefde, vriendschap, verontwaardiging en medelijden waarde toekennen aan het leven van anderen' (p. 143).

De auteurs zijn bij het schrijven van dit boek vooral geïnspireerd door het werk van Herman Andriessen en Frits de Lange. Op zich hoeft dat geen probleem te zijn, behalve wanneer de auteurs in hun eigen lopende tekst ook nog eens de beeldtaal van Andriessen en De Lange overnemen. Dan krijg je iets te vaak zinnigheden als 'het laatste landschap van de ouderdom' of 'het niemandsland van de ouderdom', waardoor deze woorden aan betekenis en

schoonheid inboeten. Weér dat niemandsland, dacht ik op een gegeven moment. Al die landschappen en reismetaforen (een pelgrim die 'lichter bekapt op weg gaat', p. 89) lijken de oudere lezer vooral op te roepen in beweging te blijven.

Van mijn belangrijkste kritiekpunt werd ik me pas na het lezen bewust. Misschien biedt het boek teveel wat bekend is en te dichtbij staat. Met andere woorden: het sluit goed aan bij lezers van middelbare leeftijd of ouder, die opgegroeid zijn en leven in een bepaald sociaal milieu, liefhebbers van kunst en creatieve werkvormen, u en ik, lezers van TGV. De auteurs geven zelf aan dat zij zich in hun spiritueel laten leiden door de joods-christelijke traditie. Niets mis mee. Alleen wie vanuit een geheel andere culturele, seksuele of etnische achtergrond een venster op de ouderdom wil krijgen, mist de aansluiting. Het venster dat daardoor bij mij openging was: bied ik die diversiteit zelf wel in mijn werk? Bezit ik het materiaal en de kennis om me werkelijk goed te kunnen verhouden tot de diversiteit aan mensen die ik dagelijks zie, spreek en begeleid? Leun ik in mijn werk ook niet te veel op het materiaal waar ook *Zin in de Ouderdom* op leunt? Graag roep ik de auteurs op eens na te denken over een vervolg, waarbij vensters geopend worden die verrassender en diverser van kleur zijn, passend bij de generatie van ouderen die er nu aankomt.

Eric de Rooij

Geestelijk verzorger Amstelring

Coen Simon: **Filosoferen is makkelijker als je denkt. Leren denken zonder dogma's.**

Ambo Anthos, Amsterdam
2015. ISBN 902633107X,
190 pag., € 18,99 euro
(paperback), € 9,99 (e-boek).

Filosoof Coen Simon heeft in dit boek 33 korte filosofische beschouwingen gebundeld die hij eerder publiceerde in *Filosofie Magazine*, *NRC Handelsblad*, *NRC next* en *Trouw*. De structuur van elke beschouwing is telkens dezelfde. Simon start elke denkoefening met twee citaten over hetzelfde onderwerp. Het eerste citaat is doorgaans weinig doordacht en afkomstig uit de mond van een bekende Nederlander (politicus, acteur, topsporter) met een snelle babbel. Het tweede citaat is afkomstig van een niet altijd even toegankelijke denker uit binnen- of buitenland. De vaak komische spanning tussen de twee citaten gebruikt Simon om een denkoefening in gang te zetten waarin hij hedendaagse vraagstukken (milieu, geld, verveling) in gesprek brengt met klassieke denkers. Voor filosofisch geschoolden is het boek leuk omdat Simon ook minder bekende denkers en door filosofen dikwijls onbesproken thema's laat aantreden. Maar eigenlijk is *Filosoferen is makkelijker als je denkt* juist bedoeld voor het grote publiek. Elke beschouwing sluit af met vragen waarmee de lezer alleen of in een groep zelf aan de slag kan gaan. Ook geeft Simon suggesties om verder te lezen. De vragen en leestips ogen eenvoudig, maar schijn bedriegt. Moei-

lijke werken (*Kritiek van de zuivere rede* van Kant, om er een te noemen) schuwt Simon niet. De afstand tussen 'lekker lezen' en het betere denkwerk is dus vaak maar kort. Simons inhoudelijke punt is het bestrijden van domheid en gemakzuchtig denken, wat hem op een lijn stelt met klassieke verlichtingsfilosofen zoals Kant, die erop uit waren om de filosofie en de mensheid te laten ontwakken uit de sluimer van dogma's en onwetendheid. Die lijn impliceert als vanzelf ook een kritisch standpunt ten opzichte van religie, hoewel Simon nergens in het boekje religie als zodanig thematiseert. Waar voor sommigen dogma's kroonjuwelen kunnen zijn van een gemeenschappelijk beleefd en gekoesterd geloof, worden ze door anderen vaak beleefd als hardstenen bastions die eerder obstakels dan hulpmiddelen zijn voor een gelukkig leven. De geestelijk verzorger staat wat dat betreft op een tweeksprong. Gericht als hij of zij is op het geluk van de mens, zal de geestelijk verzorger soms gebruik maken van de schatten van de traditie om cliënten te ondersteunen met troost en inspiratie. Soms echter zal begeleiding vooral bestaan uit het slopen van gedachten en ideeën die geen leefruimte meer bieden. Dit is een leuk boek voor elke geestelijk verzorger die aan denksport wil doen of die werkt met cliënten die proeven aan filosofie wel weten te waarderen. Met name de vragen aan het eind van elke beschouwing maken het boek voor groepswork bijzonder geschikt.

Archie de Ceuninck van Capelle

Geestelijke verzorger, De Wever, Tilburg